

RECENZIE

STOYANOVICH, Peter. *ZAR FERDINAND I. (GEB. PRINZ VON SACHSEN-COBURG UND GOTHA). Seine Herkunft, Bildung, Motivation und der Aufbau des modernen Bulgarien. 1861 – 1887 – 1912*. Wien: Lit-Verlag, 2021, 400 S.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.9>

Historik Peter Stojanovič sa za posledné desaťročia vyprofiloval na najväčšieho znalca bulharského cára Ferdinanda I., jeho rodiny a panovania, teda domáceho i medzinárodného kontextu tohto pre bulharské dejiny významného obdobia pred rokom 1918 a napokon i po ňom, keď v Bulharsku vládol Ferdinandov syn Boris III. Najnovšia kniha o Ferdinandovom detstve, výchove, mladosti a prvých rokoch na tróne vyšla takmer súčasne v nemčine a skoro v dvojnásobnom rozsahu aj v bulharčine. A hoci sa zdá, že o Ferdinandovi bolo v početných bulharských i zahraničných monografiách povedané všetko, už prvé stránky knihy nás presvedčia, že tomu tak nie je.

Stojanovič mimoriadne živým štýlom a vo forme krátkych a na seba nenadväzujúcich postrehov (kapitoliek) búra mýty, vysvetľuje a reinterpretuje sporné udalosti a postoje v živote Ferdinanda, pričom si kladie nové a neraz úplne objavné otázky. Stereotypov, ktoré o sebe z rôznych dôvodov šíril i samotný Ferdinand, je viac ako dost'. Napríklad, že navštevoval v rámci vzdelávania viedenské Tereziánum, čo mu malo pomôcť prezentovať sa v demokraticky otvorenom svete alebo zveličoval svoje výkony počas vojenskej služby, ktorú v skutočnosti predovolenkoval, alebo sa zveličovali jeho jazykové znalosti, ktoré (i keď bol polyglotom) mali svoje limity atď. atď. Stereotypy sa potom menili na mýty a preberali sa so železnou pravidelnosťou aj v odbornej literatúre.

Jeden z takýchto mýtov okolo Koburgovcov sa týkal mena kniežacej rodiny Koháry v ich titulatúre. Stojanovič síce priznáva, že meno Koháry sa stalo skoro v titulatúre uhorských Koburgovcov príťažou a postupne z nej zmizlo, odmieta však ako neopodstatnené všetky protikoháryovské útoky spojené skôr s protikoburskou propagandou Dohody na začiatku prvej svetovej vojny. Niet reálnych dôkazov a relevantných prameňov zdôvodňujúcich akékoľvek správanie sa uhorských Koburgovcov, pre ktorých bol indigenát v krajine dostačujúci a očividne necítili ďalej potrebu spájať sa s uhorským pomerne mladým kniežacím rodom.

Autor viackrát zdôrazňuje minimálnu úlohu introvertného otca pri výchove mladého Ferdinanda, čo nebolo obvyklé. Tým starosti o výchovu pripadli na matku – francúzsku princeznú Klementínu, ktorá sa ich zhostila starostlivo, zodpovedne a od začiatku s vyhlídkami na významnú štátnickú úlohu, ktorá jej najmladšiemu synovi – a v to od začiatku verila – nakoniec skutočne pripadla. O významnej úlohe Klementíny sa od začiatku vedelo, napokon i celoživotná naviazanosť syna na matku bola nadštandardne vysoká. Veľký význam zohral i obrovský majetok Klementíny, ktorým štedro vstupovala do bulharských reálií, či už pod egidou dobročinnosti a charity, alebo priamych sponzorských dotácií.

Stojanovič úlohu matky pri Ferdinandovom vládnutí ešte viac podčiarkuje a ak sa chce v budúcnosti vedecky zamerať práve na ňu, nie je to vôbec náhodný výber.

Ferdinandove jazykové dispozície a všeobecne obdivované spoločenské „maniere“ boli jej zásluhou, naopak telesná príprava, šerm, jazda na koni a vojenské predpoklady a skúsenosti sa pri mladom Koburgovi ocitli úplne v pozadí. Do akej miery to prispelo k „zženštilosti“ Ferdinanda, do akej miery to už v mladosti odkrylo potenciálne bisexuálne sklony budúceho panovníka – to zostáva stále otvorenou otázkou. Stojanovič upozornil na isté atypické formy správania, ktoré Ferdinanda vydeľovali a robili ho na prvý pohľad iným: starostlivosť o vzhľad a čistotu, početné prstene, neštandardné záujmy, sympatie k mladým mužom, sexuálna dominancia, ba doslova predátorstvo a pod. Stojanovič pripisuje Ferdinandovi hypersexuálne správanie, v rámci ktorého nadväzoval bez zábran a výberu intímne styky s celou ženskou časťou bulharskej elity, výberovo i s početnými mužmi na dvore. Mnohé škandály prenikli i na verejnosť a spolu s neskrývaným pohŕdaním voči bulharským politikom i expertom prispeli k tomu, že ľudia si síce Ferdinanda vážili a cenili, ale ku skutočnej láske „poddaných“ voči panovníkovi nikdy neprišlo. Pri porovnávaní s predchodcom, kniežat'om Alexandrom Battenberským, ťahal Ferdinand v mnohých smeroch za kratší povraz a s jeho popularitou v krajine sa porovnávať nikdy nemohol, priepasť medzi ním a ľudom bola podstatne väčšia. Na druhej strane práve k jeho aristokratizmu v tom lepšom zmysle slova patrilo, že kultivoval vzťah k svojmu predchodcovi na tróne ako vzťah plný úcty, veľkorysosti a uznania. Z toho pramenil jeho ústretový postoj ku vdove po Alexandrovi i rozhodnutie postaviť mu impozantné mauzóleum v centre Sofie. Stojí tam doteraz.

Stojanovič sa podrobne venuje i početným zahraničným cestám rodiny i samotného Ferdinanda, ktoré zohrali z hľadiska zbierania skúsenosti a poznatkov neoceniteľnú úlohu. Na mnohých dvoroch sa mladý aristokrat učil komunikovať a mal možnosť nahliadnuť do zákulisia „remesla“ dobre vládnuť a racionálne sa rozhodovať. Návštevy galérií, múzeí i súkromných panovníckych zbierok rozširovali jeho všeobecný kultúrny rozhľad a prispievali k prehĺbovaniu vedomostí z tých vedných disciplín, v ktorých Ferdinand nadpriemerne vynikal – z botaniky, entomológie (vrátane náuky o motýľoch) a ornitológie.

Kľúčovou témou predloženej monografie je proces „europeizácie“ Bulharska, neoddeliteľne spojený s panovaním Ferdinanda. Ten sa programovo a rôznymi metódami usiloval sklbiť tradičné domáce kultúrne a mentálne štruktúry a zvyky so západoeurópskymi vplyvmi (mentálnymi, ekonomickými, architektonickými, inštitucionálnymi, vedeckými a pod.). Ak pre nič iné, tak práve kvôli tomuto treba vysoko oceniť obdobie Ferdinandovej vlády. Nepochybne i tu zohrávala svoju úlohu matka Klementína (a jej peniaze a vplyv), ktorá nemala záujem, aby jej syn vládol v balkánskej, až orientálnej krajine so silnými byzantskými zvykmi, ale v modernom a silnom európskom štáte. K tomu mala dopomôcť i silná armáda.

Ferdinand, napriek svojej averzii voči mnohým zvyklostiam a javom v armáde a napriek vlastnej biednej vojenskej „kariére“, si uvedomoval nevyhnutnosť silnej armády stojacej bez výhrad za svojím panovníkom. Preto zostáva jeho veľkou zásluhou, že na poli budovania silnej a spoľahlivej armády dosiahol skutočne pozoruhodné výkony. V niekoľkých etapách ju nechal zreformovať, vybudoval vojenské školstvo, skvalitnil veliteľské kádre a používané zbrane a podarilo sa mu ju úplne odpolitizovať. Tým si síce nevytvoril takú oddanosť armády, ako tomu bolo v prípade jeho predchodcu na tróne,

ale minimálne si zabezpečil jej lojalnosť, a to nebolo vôbec málo. V každom prípade hlavne pri armáde a kreovaní jej veliteľského zboru (mnohí absolvovali vojenské vzdelanie na zahraničných školách) sa Ferdinand ukázal ako výborný psychológ, taktik bez akýchkoľvek škrupulí a ako znalec balkánskej mentality. O poslednom svedčili viaceré úspešné intrigy (napr. v kauze generála Mihaila Savova a jeho manželky). Na druhej strane Ferdinand zvedol manželku generála a ministra Rače Petrova, čím si spôsobil sám osobitné problémy. Problematika armády je v interpretácii autora knihy podstatne pesterjšia, ako by sa zmestilo do jednej recenzie, najmä pokiaľ v nej chceme postihnúť aj iné témy.

Autor zhromaždil podrobné údaje o všetkých domácich i zahraničných regimentoch, ktorých „majiteľom“ bola cárska rodina, čo v tomto prípade znamenalo vyslovene stavovský inštitút a jednu z foriem budovanie väzieb na priateľské štáty. Druhou boli náboženské (Rusko), osobné (Taliansko a habsburská monarchia), príbuzenské (krajiny, kde boli Koburgovci pri moci) a iné dôvody.

Aj budovanie dvora, jeho pravidiel a mechanizmov, spájalo tradičné (neraz v zmysle bulharských, často umelo vytvorených tradícií) s európskym (rovnako často umelo vytvoreným). Rovnako pri budovaní inštitúcií, v podobe možno povedať až zakladateľskej eufórie, zohrával Ferdinand kľúčovú úlohu. Vyslovene niet takej inštitúcie, ktorej založenie by sám neinicioval. Tým sa menila i architektonická tvár hlavného mesta, ktoré z blatistého a neútluného prízemného malomesta dostávalo podobu modernej a pozoruhodnej (hoci stále trochu malomestskej) metropoly. Za 25 rokov sa rozloha Sofie strojnásobila. Školy všetkých stupňov, múzeá, galérie, ministerstvá, nemocnice, kasárne, železničná sieť a stanice, prístavy, zásobovanie vodou a budovanie kanalizácií – to všetko nieslo rukopis Ferdinandovej vlády.

Mnohé v týchto oblastiach skutočne fungovalo a dosiahlo sa veľa pozoruhodných úspechov, čo sa vnímalo o to intenzívnejšie, že v zahraničnopolitickom a geopolitickom vývoji Bulharsko zaznamenalo podstatne menej úspechov. A tu už bol Ferdinand ponechaný sám na seba, lavíroval podľa aktuálnych okolností a nebolo vôbec subjektívnou mystifikáciou, že ako nespoľahlivý a nevypočítateľný „Foxy Ferdinand“ vošiel aj do dejín. Pravda, kniha nejde ďalej ako po prvú balkánsku vojnu, takže táto oblasť je minimalizovaná na hľadanie si spojencov v začiatkoch panovania, na zápas so stambolovčinou a etablovanie sa Bulharska v konštelácii mocensko-politických síl na začiatku 20. storočia.

Keby nič iné Ferdinand nedosiahol, už len jeho rozhodujúci podiel na modernizácii krajiny by mu mal zabezpečiť významné miesto v novodobých bulharských dejinách. Svedčí to o koncepčných a dobre premyslených formách vládnutia, Ferdinand však zapadol už svojou podstatou do obrazu moderného panovníka. Ako prvý monarcha vôbec viedol lokomotívu, bol prvou korunovanou hlavou, ktorá vzlietla v lietadle a Stojanovič osobitne spomína účinkovanie v celovečernom koprodukčnom filme, kde Ferdinand so svojou druhou manželkou a oboma dcérami hrali v predvečer prvej svetovej vojny samých seba. Išlo o nevídaný krok, ktorým Ferdinand demonštroval svoju otvorenosť k moderným médiám, svoju inakosť oproti súčasníkom i progresívne životné postoje.

Takýchto pozoruhodných postrehov je v knihe podstatne viac. Všetky vypovedajú o tom, že v podobe Ferdinanda získalo Bulharsko jedného moderného, ale súčasne veľ-

mi kontroverzného panovníka. Žiadne čierno-biele hodnotenie nie je v jeho prípade namieste, práve o to je recenzovaná kniha zaujímavejšia a číta sa doslova na jeden dúšok.

Ferdinand je v bulharskej historickej pamäti zodpovedný doslova za všetky neúspechy a tzv. národné tragédie, dokonca aj za to, čo reálne ovplyvniť nemohol. Na miskú váh mu nikto nedal nič pozitívne, jeho prekliatím sa stala historická netrzeplivosť v snahe vrátiť sa k sanstefanskému mýtu a k Veľkému Bulharsku. Preto je chvályhodná dlhoročná snaha Petra Stojanoviča o rehabilitáciu Ferdinanda v zmysle akceptovania všetkého pozitívneho, čo objektívne dosiahol bez toho, aby bol zbavený zodpovednosti za to, za čo zodpovedný skutočne bol. Táto snaha prináša svoje ovocie a dnes už nie je Ferdinand v Bulharsku démonizovaný spôsobom, ako napr. ešte pred desaťročím.

So zreteľom k významným slovenským kontextom treba osobitne oceniť, že Peter Stojanovič maximálne zúročil svoje pobyty na Slovensku a výborné znalosti tunajších koburgovských reálií, vďaka čomu sa v tomto priestore „pohybuje“ oveľa istejšie a zakotvuje Ferdinanda nielen do uhorských, ale i slovenských súvislostí. Odtiaľ, teda aj z bezprostrednej znalosti Andrásyovcov, pramení i časté porovnávanie s týmto významným uhorským rodom.

Roman Holec
(*Historický ústav SAV, v. v. i.*)